

HORKAY HÖRCHER FERENC: A BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYOK HASZNÁRÓL/
OF THE USEFULNESS OF THE HUMANITIES (BUDAPEST: L'HARMATTAN
2014) 212.

Jogtudomány és bölcsészettudományok kapcsolatáról szóló áttekintő kötetük bevezető tanulmányát a szerkesztők (Austin Sarat, Matthew Anderson és Cathrine O. Frank) egy késő tizenkilencedik századi írásból vett mottóval kezdik. Szerzőjének, Ernest W. Huffcuttnak véleménye szerint „túl gyakran megfélelkezünk arról a tényről, hogy a jog valamely ponton minden elgondolható emberi érdekekkel érintkezik, s a tanulmányozására éppen az jellemző – talán minden más területnél inkább –, hogy egyenesen elvezet a humaniórákhoz”.¹ Ha elfogadjuk, hogy lehetséges a jog tudományának ilyesfajta tágabb értelmezése, amely a szövegek értelmezésének módszereitől kezdve az igazságosság jelentésének kidolgozásán át az emberi közösségek értékrendjének formálásáig számos területen érintkezik elke-

¹ Austin SARAT – Matthew ANDERSON – Cathrine O. FRANK: „Introduction: On the Humanistic Study of Law” in uő. (szerk.): *Law and Humanities: An Introduction* (Cambridge: CUP 2010) 1.

rülhetetlenül a bölcsésztudományokkal, akkor okunk lehet azt gondolni, hogy egy a humaniorák apológiáját nyújtó, a mai magyar (és európai) társadalomban elfoglaltatott szerepükre koncentráló, több ponton az *Alaptörvény* kommentálására is vállalkozó tanulmánykötet számot tarthat a jogász szakma érdeklődésére is.

A hírek szerint több mint ötven japán egyetem fogja egy kormányzati döntés nyomán megszüntetni, vagy legalábbis radikálisan visszametszeni a humántudományi képzéseit a közeljövőben. A döntés széles körű tiltakozást váltott ki világszerte. Ám az ún. STEM- (a természettudományos, technológiai, mérnöki vagy matematikai területek angol neveiből formált betűszó) területek előtérbe helyezése nyugaton is egyre nyilvánvalóbb. 2014-ben például Nicky Morgan, a brit oktatásiügyi miniszter fejtette ki, hogy ezek a tanulmányok nyitják meg a lehetőségeket a fiatalok előtt. Humán szakemberek sora lépett fel az ilyesfajta szembeállítások ellen. „Hogyan érthetnénk meg például az összejtudatás által felvetett etikai problémákat, ha a továbbiakban nem nézünk szembe a filozófia által felvetett alapvető kérdésekkel?” – vetette föl Martin Daunton, a Cambridge-i Egyetem Humán- és Társadalomtudományi Iskolájának vezetője.² 2015 augusztusában – a *New York Times*nek írott nyilvános levelében – Drew Gilpin Faust, a Harvard Egyetem igazgatója arra emlékeztetett, hogy félrevezető a szabadbölcsész- (*liberal arts*) képzés szembeállítása a STEM-terültekkel. „A szabad bölcsészet elfogadja, sőt egyenesen megköveteli a természet- és társadalomtudományok, valamint a humaniorák széles körében való jártasságot.” A világnak, mondja, tudományos felkészültségű humán szakemberekre és a humaniorákban járatos tudósokra és mérnökökre van szüksége. A szabad bölcsészet ellentétét valójában nem a fenti területek valamelyike (vagy együttese) jelenti, hanem a pusztán szakmai képzés, s „a célja nem az, hogy egy adott szakmára készítse fel a hallgatóit, hanem számos, az egész élet során gyarapodó szakmára”.³ Azt gondolom, ez a nem csak elvi, hanem a képzés konkrét szerkezetét is érintő felvetés érdekes szempontot kínál a bölcsészettudományok inséges helyzetének átgondolására – különösen abban az összefüggésben, hogy Magyarországon a diákok egyre nagyobb százalékát tereli a rendszer a szakképzés irányába, nagyban veszélyeztetve ezzel későbbi elhelyezkedésüket.

Újabb érdekes kérdés, hogy a bölcsészettudományok sokat emlegetett krízise egyáltalán létezik-e. Egy cambridge-i történelemprofesszor, Peter Mandler idén júliusban arról tartott előadást, hogy ha a hallgatók választásaira figyelünk, akkor a válasz határozottan nem. A felsőoktatás egész nyugati világot jellemző demokratizálása, s az azzal szükségszerűen együtt járó tömegesedése során a humán szakokra jelentkező fiatalok száma robbanásszerűen megnőtt, méghozzá annak ellenére, hogy a bölcsész diplomák gyakorlati hasznosságát a legkülönbözőbb fórumokon mindegyre megkérdőjelezték. A Thatcher-kormányzat például hangsúlyozta az

² Alex DEAN: „Japan’s Humanities Chop Sends Shivers down Academic Spines” *The Guardian* 2015. 09. 26. Lásd www.theguardian.com/higher-education-network/2015/sep/25/japans-humanities-chop-sends-shivers-down-academic-spines.

³ Drew Gilpin FAUST: „To the Editor” *The New York Times* 2015. 07. 29. Lásd www.nytimes.com/2015/07/29/opinion/2-college-presidents-on-higher-education.html.

ilyesfajta képzés „gazdasági értéktelenségét”, de lényegében hatás nélkül.⁴ A kormányzati retorika és a felvételizők gyakorlati döntéseinek kapcsolata is vizsgálatra méltó témának tűnik Magyarországon, hiszen jelenleg a felvételi helyek számának korlátok közé szorítása a tanulni vágyó fiatalok döntéseinek felülírásával fenyeget.

Az elhelyezkedés terén hasonlóan sok a megválaszolatlan kérdés. Tavasszal a magyar sajtó is beszámolt róla, hogy a rémhírek ellenére igen jók a bölcsész hallgatók elhelyezkedési esélyei, s az ún. kreatív-kulturális iparág lett az egyik legfontosabb munkahelyteremtő Európában.⁵

Számos ide kapcsolódó konkrét kérdést föl lehetne vetni. Vajon a magyarországi problémák azonosak-e a világ más részeiből gyakran hallható rémhírekkel? Lehet-e a humaniorák helyzetéről a közoktatás (aggasztó) helyzetének vizsgálata nélkül beszélni? Szólni lehetne az egyetemek és a Magyar Tudományos Akadémia közötti merőben szokatlan feladatmegosztásról, az oktatás, a kultúra finanszírozásának és intézményrendszerének kérdéseiről, s a lista nyilván még hosszan folytatható.

Horkay Hörcher Ferenc egészen más utat választott. Kötetében olyan tanulmányokat vett fel, amelyek valamiképpen mind kapcsolatban állnak a humaniorák általános helyzetével, s közelebből vagy távolabbról érintkeznek azzal a tizennyolcadik századtól eredeztetett, egységesen konzervatívként kategorizált hagyománnyal, amely a szerzőnek szellemtörténészként amúgy is fő kutatási területe. Így (értelmezésem szerint) a szerző mintegy a bölcsészstudományok konzervatív apológiáját kínálja föl egy olyan kormányzat számára, amelyet (nem tisztázott okból) e tiszteletreméltó hosszú tradíció örökösének tekint.

A könyv két részre tagolódik. Az elsőben nagyobb lélegzetű, angol nyelvű tanulmányok olvashatóak *Contemporary philosophy and the humanities* (Kortárs filozófia és a humaniorák) alcím alatt. A második címe *A bölcsészettudományok a mai Magyarországon*, ez valamivel rövidebb magyar nyelvű írásokat gyűjt össze aktuális kérdésekről. Sajnos nem kapunk semmilyen kibontott magyarázatot a két rész viszonyáról a kötetben, és az írások között nem találni olyan szoros kapcsolatokat, amelyekből például az elméleti alapvetést követő gyakorlati alkalmazás logikáját ki lehetne bontani. Nem világos több írás viszonya a főcímhez, s az egyes szövegek nyilvánvalóan eltérő közönségeket szólítanak meg. Azt is meg kell említeni, hogy egy igényes kétnyelvű kötet ennél sokkal alaposabb nyelvi szerkesztést kívánt volna.

Az első rész egy érdekes esszével nyit, R. G. Collingwood 1939-es, tanítványával együtt tett görögországi hajóútjáról. Az értelmezés alapján a valószerűtlen utazás egy olyan filozófiai pozíció koherens megvalósulásából (s pedagógia értékesítéséből) következett, amely szerint a filozófiai kérdések soha nem elvont általánosságban, hanem mindig egy adott eszmetörténeti pillanat konkrétságában merülnek föl, vagyis mindig a jelen talajáról kényszerítik ki a múlttal való szembenézést.

⁴ Matthew REISZ: „Humanities Crisis? What Crisis?” *The Times Higher Education* 2015. 07. 09. Lásd www.timeshighereducation.co.uk/news/humanities-crisis-what-crisis.

⁵ DERCSÉNYI Dávid: „Hasítanak a bölcsészek az EU-ban – Navracsics hallgat” *hvg.hu* 2015. 04. 05. Lásd hvg.hu/itthon/20150403_Nem_kreativ_miert_hallgat_Navracsics.

Horkay Hörcher egy olyan (természetesen Edmund Burke-kel rokonított) gondolkodót ünnepel Collingwoodban, aki az elméletekkel szemben a generációk során át hagyományozott és egyre gyarapodó gyakorlati jártasságot részesíti előnyben, s ezt az oktatás során is következetesen érvényesíti: a világháború árnyékában, személyes példát mutatva, kirándulásra viszi hallgatóit a krízist átélő európai kultúra egyik gyökeréhez.

A második tanulmány Michael Oakeshott munkáiban tárgyalja a társalgás és a költészet fogalmát. Horkay Hörcher szerint Oakeshott írásai maguk is társalgó stílusukkal tűnnek ki, a társalgás pedig a kötet egyik alapmotívumához: a közösségi létezéshez kapcsolódik. Aki társalgásba kezd, vagy nyitottnak mutatkozik a konverzációra, az a közösségben, a közös nyelv meglétében bíz. A civilizáció a társalgók közösségéhez való csatlakozás folyamata, amely megkövetel egy bizonyos mértékű rugalmasságot és önkritikai hajlandóságot, hiszen ezek nélkül nem tudnánk mások véleményét önkorrekcióna felhasználni. Az egyetem pedig éppen ez a társalgó, vitázó, sokféle, de egyenrangú diszciplínát és egyént egy tető alá hozó közösség. Ha az egyetem elsősorban a civilizáció iskolája, akkor nem helyes túlzottan utilitarista elvárásokkal közelednünk hozzá.

A harmadik tanulmány, amely Alasdair MacIntyre-ről szól, a kötet egy újabb visszatérő kérdését vezeti be. Mi a szerepe ma, van-e egyáltalán jelentősége az egyetemeink keresztény, katolikus gyökereinek? MacIntyre gondolatai alapján arról olvashatunk, hogy a katolikus egyetem a ma legsikeresebbnek tűnő kutatóegyetemi modellel, vagyis a publikációk, de még a hallgatói karriernek számának maximalizálásával szemben is egy holisztikus megközelítést szorgalmaz, amely ha nem is adhatja vissza a teológiának egykori központi szerepét, mégis szerves egységben akarja azt látni az etikai, metafizikai oktatást úgyszintén előtérbe helyező, az emberi létezés legáltalánosabb kérdéseinek értelmezésében elmerült egyetemi létezéssel.

Charles Taylor gondolkodásának keresztény és arisztotelészi gyökerű elemeit vizsgálja a következő tanulmány. Horkay Hörcher kiemeli, hogy Taylor (miféleképpen inkább a német hermeneutikából ismert gesztussal) fellép a természettudományos módszertan alkalmazása ellen a humaniorákban – ezt a módszertani elkülönítést eredezteti a szerző Arisztotelésztől. A nyelv fontossága a humán tudományok az egyik fő specifikuma, s a nyelv egy olyan szemlélete, amely azt nem a megismerés eszközének tekinti, hanem egy nem instrumentalizálható közös tulajdonnak, amelynek legkitüntetettebb megnyilvánulása a költészet. A költészetben és más művészeti formákban pedig a Másikkal való találkozás etikai, sőt vallási tapasztalata válik lehetővé.

A következő tanulmány Paul Ricoeur igazságosság- és felelősségkonceptiójára koncentrál, amelyben az igazságszolgáltatás végső célja a társadalmi béke, a bíróság pedig egy dráma színpada, amelynek célja a társadalmi léptékű katarzis. Itt Martha Nussbaum kísérlete is érdekes a művészetek és elsősorban a szépirodalom hasznosítására a társadalmi igazságosság érzetének előmozdítása érdekében, részben a jogtudomány és a humaniorák közelítése céljával. Az igazság katartikus tapasztalata Ricoeur szerint megnyitja az utat a keresztényi szeretet társadal-

mi erővé válása előtt. A könyv fő kérdése szempontjából az a legfontosabb, hogy e gondolatokat irodalmi és bibliai szövegek értelmezéséből bontja ki, s ez láthatóvá teszi, hogy az igazságosság mélyebb megértéséhez a bölcsész tudományokon át vezet az út.

A következő írás jogtudomány és humaniorák lehetséges kapcsolatát állítja a középpontba az alkotmányok értelmezése kapcsán. Horkay Hörcher azt állítja, hogy a huszadik század második felétől kezdve az alkotmányok nem egy közösség jogrendjének alapjaként szolgálnak, hanem az egyéni jogainknak az állammal szembeni védelmezésére. A tanulmány a 2012-ben hatályba lépett magyar alaptörvényt, s különösképpen annak preambulumát éppen a közösségi létezés írott alapvetéseként kívánja igazolni, amely tehát visszatéríti az alkotmányosságot vélelmezett eredeti funkciójához. Ezt a szerző már csak azért is alapvetőnek tekinti, mert véleménye szerint az egyéni szabadságot is csak a közösség szabadsága biztosíthatja. Érveléséhez felhasználja az eltérő szellemi háttérű Joseph Ratzinger és Jürgen Habermas párbeszédét, akik minden vitájuk ellenére egyetérteni látszanak abban, hogy erős prepolitikai, morális alapok nélkül egyetlen alkotmányos rend sem lehet sikeres.

A gondolatmenet azon a ponton válik számomra nehezen követhetővé, amikor ezt a gondolatot a szerző úgy interpretálja, hogy magának az alkotmánynak lenne a feladata a jogrend és az arra épülő intézményrendszer összekapcsolása a vélelmezett közösségi értékekkel. S jegyezzük meg, hogy már idáig is csak számos banális kérdést zárójelbe téve juthatunk el. Miért is lenne egy politikai közösségnek szükségszerűen egyetlen értékrendje? Ha van is neki olyan, biztosak lehetünk-e abban, hogy az alkotmány megfogalmazója azt helyesen (kinek a szempontjából helyesen?) fogalmazza meg? Honnan tudjuk, hogy akikre az alkotmányra épülő jogszabályok vonatkoznak, sajátjuknak érzik-e azokat az erkölcsi, vallási normákat? Ha az alaptörvény az a Münchausen báró, amely saját lába alá vet szilárd (erkölcsi) alapokat, akkor mennyi okot ad az optimizmusra, hogy az állampolgárok túlnyomó többsége közönnyel fogadta, egy nem jelentéktelen kisebbsége pedig kimondottan agresszióként élte meg állítólagos értékeik alkotmányerőre emelését?

A preambulum apológiája példa a szerző véleményem szerint eltúlzott reményeire, hogy a közelmúlt változásait a konzervativizmus nagy, töretlen narratívájának részeként lehetne értelmezni, a konzervativizmus és liberalizmus öröknek és változatlanoknak bemutatott küzdelme nagy narratíváján belül. Amikor a szöveg úgy fogalmaz, hogy „Alaptörvényünk jogrendünk alapja: szerződés a múlt, a jelen és a jövő magyarjai között. Élő keret, amely kifejezi a nemzet akaratát, azt a formát, amelyben élni szeretnénk” – Horkay Hörcher ezt a burke-i tradíció tudatos folytatásának látja. Nem tudom, ez igaz-e, és azt sem, hogy ha igaz, akkor abból következik-e bármi. Az viszont biztos, hogy a bölcsész olvasó szívesen megállna itt az „élő keret” hajmeresztő metaforájánál, vagy a többes szám első személy alkalmazhatóságának kérdésénél.

A kötet második felében lévő magyar nyelvű tanulmányok többnyire aktuális magyarországi problémákkal foglalkoznak. Az első azt fejtegeti, hogy bár válságmegoldást nem várhatunk a humán tudományoktól, de várhatjuk olyan kompeten-

ciák kibontakoztatását, amelyek bármikor – válság idején pedig különösen – létfontosságúak lehetnek. Banális, de mégis leírom: nem derül ki, milyen válságot is kellene megoldani (pénzügyi, oktatási, alkotmányos?), s így nehéz tudni, pontosan mire is gondoljunk. Mindenesetre szerintem is fontos hangsúlyozni, hogy olyan állampolgári és munkavállalói készségekről van szó, amelyeket nagyon is értékel a modern világ, de amelyeket valami miatt mifelénk sokan továbbra sem hajlamosak a bölcsészképzéssel társítani. Horkay Hörcher az adaptivitást, a kreativitást, a fantáziát, a döntési képességet, a kritikai gondolkodást, a fogalomalkotást, a társadalom befolyásolásának képességét, a szolidaritást sorolja föl, szerintem igen helyesen. Mindezt azonban a társadalmi elit képzésének összefüggésében teszi, „az értelmiség mint modern kori papság” (119. o.) S. T. Coleridge-ra és T. S. Eliotra visszavezetett elképzelése alapján, figyelmen kívül hagyva a mai felsőoktatás és a társadalom tagolódásának szociológiai tényeit.

Értelmezésemben a *Humántudományok, kortárs művészet és konzervatív kormányzás* a kötet kulcstanulmánya: itt mondja ki a szerző, mi is a célja a könyv egészével, így ezt az írást hosszabban idézem.

„Ez a tanulmány azt a tételt kívánja érvelve kifejteni – kezdi Horkay Hörcher –, hogy egy hiteles konzervatív kormányzásnak szükséges feltétele általában – és Magyarországon különösen is – mind a humán tudományok stratégiai támogatása, mind pedig – a nemzeti kulturális örökség védelme mellet a kortárs művészetek bátorítása. [...] Mivel úgy tűnik, a felsőoktatás átalakításával kapcsolatos kormányzati tervek egyik fontos következménye lehet a gazdaság szempontjából nem kifizetődőnek bélyegzett humán tudományos képzés visszaszorítása, írásom vállaltan elfogult vitairat a humán tudományok védelmében. Gondolatmenetem alapja az az elkötelezettség, amely a konzervatív hagyományban érzékelhető humaniorák-kal kapcsolatban.

E tétel kifejtését az ellene szóló érveléssel kezdem. A konzervatív politikai gondolkodás kiinduló feltételezései közé tartozik az ész mindenhatóságával kapcsolatos erős szkepszis. Szemben a liberális értelmiség ideológiai alátámasztását szolgáló gondolattal – melynek lényege, hogy az egyén saját belátóképessége, racionalitása, kritikai észhasználata révén uralni tudja az egzisztenciáját meghatározó mindenkori politikai helyzetet, és saját elképzeléseinek megfelelően képes alakítani a valóságot – a konzervatív politika alapja az instrumentális észhasználattal kapcsolatos fenntartás, és egyáltalán a politikai viszonyok gyökeres egyéni átalakítására vonatkozó kétely. Ezért, szemben a liberális politika értelmiségközpontúságával, a konzervativizmus – részben az értelmiség politikai szerepvállalásának kudarcaira, többek között a francia forradalmakban tanúsított viselkedésére vagy a 20. századi totalitárius rendszerekkel folytatott kötetlenség különböző formáira alapozva – fenntartásokkal viseltet az „írásudók” politikai részvételével, kibickedésével szemben. Mi több, számos konzervatív számára az értelmiség mint társadalmi kategória is gyanús, mivel már magát a nyelvi konstrukciót is baloldali ideológiának tartják.” (120–121. o.)

Mielőtt megkísérlem összefoglalni, miképpen igyekszik a szerző megválaszolni a fenti problémát, szeretném röviden jelezni, hogy ez az idézet a kötet tanulmányainak több (szerintem problematikus) jellemzőjét jól mutatja. Először is azt az igyekezetet, hogy minden konkrét problémát egy igen általános szellemi keretben – lényegében liberalizmus és konzervativizmus örök harcának összefüggésében – helyezzen el. Másodszor egy késztetést arra, hogy a két küzdőpartnerről határozott névelővel, megszemélyesítve beszéljen, ezáltal egy bizonyos mértékű szükségszerűséget és egységességet sugallva. Harmadszor tisztázatlanságot azzal kapcsolatban, hogy mely konkrét politikai mozgalmat konkrétan melyik kategóriába kell sorolnunk: jelentik-e a fentiek azt, hogy például a francia forradalom mögött álló egymással nem csupán vitázó, de esetenként egymást szó szerint halálra ítéelő csoportokat egységesen „a” liberalizmus számlájára kell írunk, vagy következik-e az utolsó mondatból, hogy „liberális” és „baloldali” lényegében felcserélhető fogalmak? S akkor már hadd tegyem hozzá – némiképp demagóg módon –: remélhetjük-e e két egymással látszólag kizárólagos ellentétet alkotó szemlélet széles körű kiterjesztésétől, hogy valaha is kiszabadulunk egymás „lekomcsizásának” és „lefasztyázásának” rabságából a szerző által oly megkapó módon keresett közösségi-ség szabadságába?

De térjünk vissza a szerző gondolataihoz! Szerinte a konzervatív értelmiség-ellenességre a választ az a konzervatív meggyőződés tartalmazza, amely szerint a politika végső soron nem intézményrendszer, hanem egyéni erények kérdése, s így egy demokráciában minden az egyes politikai aktorok (választók) politikai erényeitől függ – ezeknek formálásában pedig élen járnak a humán tudományok. Legfontosabb hagyományként itt az iskolai oktatás (s különösen a jogászképzés) latin nyelvhez kötődő humanista alapjaira hivatkozik. A kortárs művészetekkel kapcsolatban pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy a konzervativizmust nem a múlthoz való görcsös ragaszkodás jellemzi, hanem a prudencia (gyakorlati bölcsesség) erénye által a múltra tekintettel lévő finom igazodás a jelenhez. „Bár az Orbán-kormány mögött álló Fidesz több ízben hangsúlyozta a maga konzervatív elkötelezettségét, a második Orbán-kabinet működése (2010–2014) kétségtelenül inkább a forradalmi hevület jegyében zajlott.” (130. o.) Horkay Hörcher azonban látszólag bízik benne, hogy „a” konzervativizmust jellemző felelős kultúrpolitikát várhatunk tőlük.

A következő tanulmányt – amely a magyarországi művészettörténet-oktatásról, valamint a művészeti élet intézményeiről szól – nem ismertetem, mert sem a tézisé, sem a relevanciáját nem értem pontosan. Mindenesetre fontos, hogy a szerző itt merészkedik talán legközelebb – kedves kifejezésével – az „itt és most” problémáihoz, említve a kultúra alulfinanszírozottságát s a Magyar Művészeti Akadémia felértékelése által is mutatott „szimbolikus hadviselést” (148. o.). A következő tanulmány az izlés-fogalom politikai és erkölcsi összetevőiből indul ki, példaként olyan lengyel és magyar írókat választva, akik nem elvont eszmék, hanem izlésük szinte zsigeri reakciója alapján utasították vissza, hogy részük legyen a huszadik század különféle zsarnokságaiban. A tézis értelmében „akkor képes leginkább aktivizálódni az izlés politikai helyzetek megítélésében is, ha korábban tisztán eszté-

tikai kérdésekkel foglalkozva csiszolták érzékennyé és pontossá” (156. o.). Itt újra felbukkan a közéleti értelmiségi korábban is kritizált szerepkörével szemben „a keresztény írástudó” Horkay Hörcher által preferált (s feltehetőleg megtestesíteni kívánt) ideálképe. E modellben „az egyház által kiképzett írástudó lojális a világi hatalommal szemben, de egyben valamifajta erkölcsi tanácsadó szerepet is betölt” (158. o.). Horkay Hörcher szerint a művészet öncélúságára azért van szükség, mert így (az esztétikai nevelésen keresztül) vezet az út a „közösségépítő” és „hazaszerezetre nevelő”, sőt akár Istenhez vezető művészethez (164. o.).

A kötetet záró két írás egy-egy pamflet rövidségével, lendületével és szükségszerű árnyalatlanságával beszél a létrehozandó európai és magyar identitásról. A két cikk annyiban egymás komplementerei, hogy amíg az első a sokféleség elfogadását hangsúlyozza az egységesség érdekében, addig utóbbi a közös tapasztalat jelentőségét hangsúlyozza, amely talán segíthet túllépni a megosztottságainkon. Nagy ívű összefoglalást kapunk az európai politikai gondolkodás görög-római és zsidó-keresztény gyökereiről. A terjedelem rövidsége talán különösen meglepővé teszi a hangsúlyelhelyezéseket. A szerző azt emeli ki, hogy (a mindig fő zsinórmértékként szolgáló) Arisztotelész „az erényes arisztokraták vezette alkotmányt jobbnak tartotta mind a demokratikus uralomnál, mind pedig az uratlan állapotnál” (172. o.); s azt, hogy „a szekularizációs tézis mindmáig túlzásnak bizonyult, mivel az emberek jelentős csoportjai, még a legfejlettebb európai államokban is arra hajlanak, hogy megtartsák hitüket” (176. o. – a szekularizáció a hit elvesztését jelentené?). A birodalmi és totalitárius bűnök közös megvallásával vezethet út a helyi, nemzeti sokféleségek elismerésére épülő európai egység felé. Horkay Hörcher szerint az emlékezetközösségre támaszkodó magyarországi politikai közösség megéléséhez pedig

„azt a filozófiai belátást kell tudatosítani és észrevenni, hogy nem csak azok osztoznak egy történelmi tapasztalaton, akik egy oldalon, egy csoportba tartozva élték meg az adott eseményeket, hanem attól függetlenül, hogy a barikádon innen vagy túl voltak is, a résztvevőket összeköti egyfajta sorsközösség, hisz ugyanazt élték át, még ha másként is élték meg, dolgozták fel azokat.” (186. o.)

Azt hiszem, bölcsészekre részben azért van szükség, hogy legyen, aki rákérdez: mit jelent egy belátást észrevenni, illetve, hogy mit fed fel és mit takar el a „barikád” metaforája egy ilyen mondatban. De talán mindenekelőtt a „kell” szóval kapcsolatban kellene kérdéseket feltennünk. Horkay Hörcher szereti a szót (és a hasonlóan sürgető megfogalmazásokat). „A művészetnek [...] önmagára támaszkodva kell kihúznia magát a mocsárból, csak így válhat társadalmilag hasznossá.” (168. o.) Az MMA-nak „ki kell majd egyeznie a rivális szervezettel, és képesnek kell lennie arra, hogy megjelenítse a teljes magyar művészeti szférát” (148. o.).

„Az állam nem pusztán semleges intézményrendszer, hanem – MacIntyre szavával szólva – gyakorlatok sora (*practice*), melyekben sok résztvevőnek kell a közös cél érdekében összehangolnia (de nem homogenizálni, egységesíteni) tevékenységét, gondolkodás- és érzésmódját is.” (162. o.)

A „kell” ilyesfajta használata a folyamatokat alakítani kívánó törekvést sejtet. Ám minél gyakrabban találkozom vele különböző publicisztikákban, annál erősebb bennem a gyanú, hogy vonzereje végső soron a „van” vizsgálatával s a kritizált állapotból a vágyak földjére való eljutás mikéntjével kapcsolatos bizonytalanságból táplálkozik. Amennyi igazság van abban a sejtésemben, hogy a kötet tanulmányai mögött végső soron szorongás bújk meg, annyi a közös a szerző helyzetértékelése és a sajátom között.

*Gárdos Bálint**

* Tanársegéd, ELTE Angol-Amerikai Intézet, 1088 Budapest, Rákóczi út 5; tudományos asszisztens, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, 1014 Budapest, Országház u. 30.
E-mail: Gardos.Balint@tk.mta.hu.